

Filosofie - geschiedenis in titelpagina's - nr. 8

Hobbes' Leviathan (1651)

Titelpagina's van boeken en tijdschriften vormen een buitengewoon spannend genre, waaraan de boekkunde al veel aandacht heeft besteed. Ook filosofen kunnen veel informatie halen uit titelpagina's. Dit is de achtste aflevering van een langere serie titelpagina's die *De Filosoof* belicht.

AUTEUR DIRK VAN MIERT

Waarschijnlijk is er geen enkele titelpagina in de geschiedenis van de filosofie, althans van de politieke filosofie, die zo dikwijls is beschreven en toegelicht als die van Thomas Hobbes' *Leviathan, Or the Matter, Form and Power of A Commonwealth Ecclesiasticall and Civil* (1651), gegraveerd door Franse kunstenaar Abraham Bosse (fig. 1).

Wat zien we precies? Op de bovenhelft trekt het bovenlijf van een gekroonde man de aandacht: in zijn rechterhand klemt hij een zwaard, in de linker een staf. De man doemt op boven een bergkam, die hem kolossale proporties verleent: een reuzefiguur. Op de voorgrond, aan de voet van de bergen, zien we een deel van een stad, met daarin goed zichtbaar een kerk.

De onderste helft van de pagina draagt in het midden een banier met de titel van het werk (eronder een drukkersvignet), geflankeerd door vijf vensters. Op het bovenste zien

we links een burcht en rechts een kerk. Daaronder, links een kroon en rechts een mijter. Daar weer onder, links een kanon en rechts een wolk met bliksems (het symbool van excommunicatie). Ten vierde links een stapel wapens en vlaggen, rechts een paar twee- en drietanden (die, zoals de Latijnse inscripties erop duidelijk maken, diverse soorten logische argumenten verbeelden; zie fig. 2).

Tenslotte links twee ruitertijen die elkaar te lijf gaan en rechts een ordelijk uitziende zitting binnenskamers van negen figuren vóór (op de rug gezien), twee figuren links en twee figuren rechts en één figuur achter, die allemaal op bankjes zitten, zonder tafel in het midden.

Dit verbeeldt een disputatie: een verdediging van stellingen met de wapens der logica, zoals deze op de universiteit plaatsvond. De kolom vensters links lijkt dus te refereren naar militaire macht, en de kolom rechts naar de kerkelijke macht. Dit

komt overeen met het zwaard boven die linkerkolom in de hand van de koningsfiguur en de staf boven de rechterkolom.

Samengevat lijkt het te gaan om een voorstelling van een koning die boven de stad of de staat, en het land zelf, uitrijst, omdat hij militaire en kerkelijke macht hanteert. Het adjectief 'ecclesiastical' uit de ondertitel verwijst kennelijk naar de rechterzijde van de afbeelding.

Daarbij moeten we de wapens van de logica en de disputatie relateren aan het belangrijkste vak dat op de universiteiten gegeven werd: *theologia*, de koningin der wetenschappen. Het adjectief 'civil' zou dan moeten verwijzen naar de militaire macht op de linkerhelft.

We zouden die linkerhelft dan niet uitsluitend militair moeten duiden, want militaire en burgerlijke macht vormen traditiegewijs een dichotomie. Wel behoren beiden als species tot het genusbegrip van de

Fig. 1: Frontispies van Hobbes' Leviathan

wereldlijke macht, die traditiegetrouw weer een dichotomie vormt met de kerkelijke macht.

Het woord ‘*leviathan*’ komt uit het Oude Testament en verwijst naar een groot en kronkelend monster uit de zee. Is de koning dan een groot en wonderlijk monster? Nee; de tekst helemaal bovenaan geeft, in het Latijn, het bijbelse vers Job 41:24: ‘Er is geen macht op aarde die met hem vergeleken kan worden’. Daar gaat het Hobbes om, want de kolos is niet herkenbaar als een zeemonster.

Het meest saillante aspect van de prent is pas zichtbaar als men heel goed kijkt: het bovenlijf van de koning bestaat uit een massa kleine menselijke figuurtjes, op de rug gezien en met hoeden op (fig. 3). Klaarblijkelijk belichaamt de koning het collectief van zijn onderdanen.

Deze iconografie biedt eigenlijk geen grote problemen, zeker niet voor iemand die enigszins vertrouwd is met de inhoud van *Leviathan*. Om die reden wordt ze vaak aangegrepen om een beknopte indruk te geven van Hobbes’ boek.

De gravure is gebaseerd op een door Hobbes zelf getekende titelpagina in het manuscript van zijn *Leviathan*. Tussen handschrift en gravure is een interessant verschil te zien: in het manuscript bestaat het lichaam van de koning niet uit mensfiguren die we op de rug zien, maar uit wat grotere gezichten die ons aankijken (fig. 4).

Het lichaam van de koning krijgt daarmee iets bobbeligs, en ook wel iets monsterlijks of duivelachtigs: een huid die bestaat uit menselijke gezichten. Om die reden kan de graveur besloten hebben, al dan niet in overleg met Hobbes, om het lichaam anders weer te geven.

De reden van Hobbes’ eigen ontwerp wordt door de Oxfordse Hobbes-kenner Noel Malcolm gezocht in Hobbes’ vertrouwde met een curieus optisch foefje dat hij recentelijk had leren kennen: een buis met een gefragmenteerde lens. Als je door die buis keek naar een paneel waarop allerlei portretten of voorwerpen stonden afgebeeld, selecteerde de lens alleen enkele fragmenten van de afbeeldingen en voor degene die door de buis keek,

vormden die fragmenten dan een samenhangend beeld, bijvoorbeeld een portret.

Een voorbeeld betrof een paneel met koppen van sultans erop getekend. Wie door de buis naar het paneel keek zag echter niet een stel Turkse gezichten maar één herkenbaar gezicht van de koning van Frankrijk. De symboliek was duidelijk: door onderdelen van zichzelf af te staan onderwierpen de Turken zich aan de Franse koning.

Het instrument was een van de vele anamorphica die in de eerste helft van de zeventiende eeuw populair werden. Het gaat bij anamorphica om misvormde afbeeldingen, bijvoorbeeld uit elkaar getrokken verhoudingen, die alleen vanuit een bepaald perspectief of met behulp van een cilindrische spiegel in de juiste proporties te zien zijn.

Een bekend voorbeeld is de schedel op Holbeins schilderij *De ambassadeurs*. De langgerekte richtingaanduidingen of de ovale aanduidingen van maximum snelheden op het wegdek zijn functionele anamorphica, bedoeld om te zorgen dat

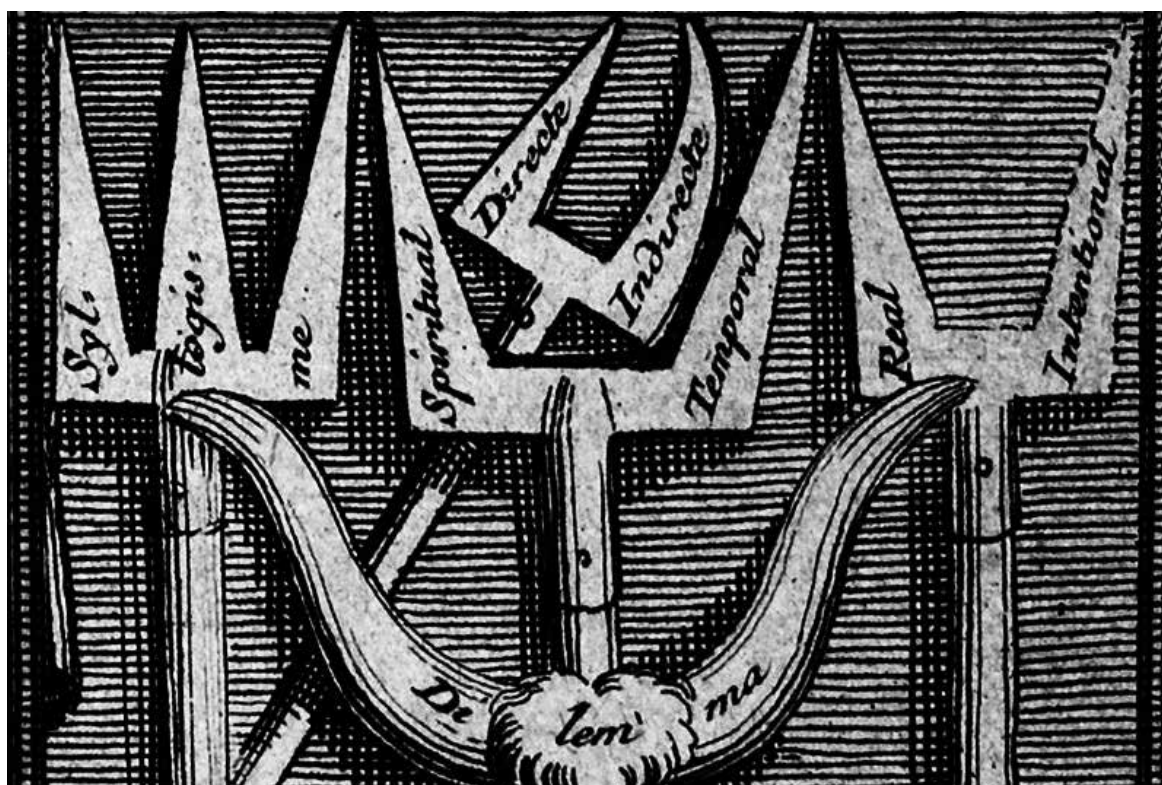

Fig. 2: Detail van de titelpagina van *Leviathan*.

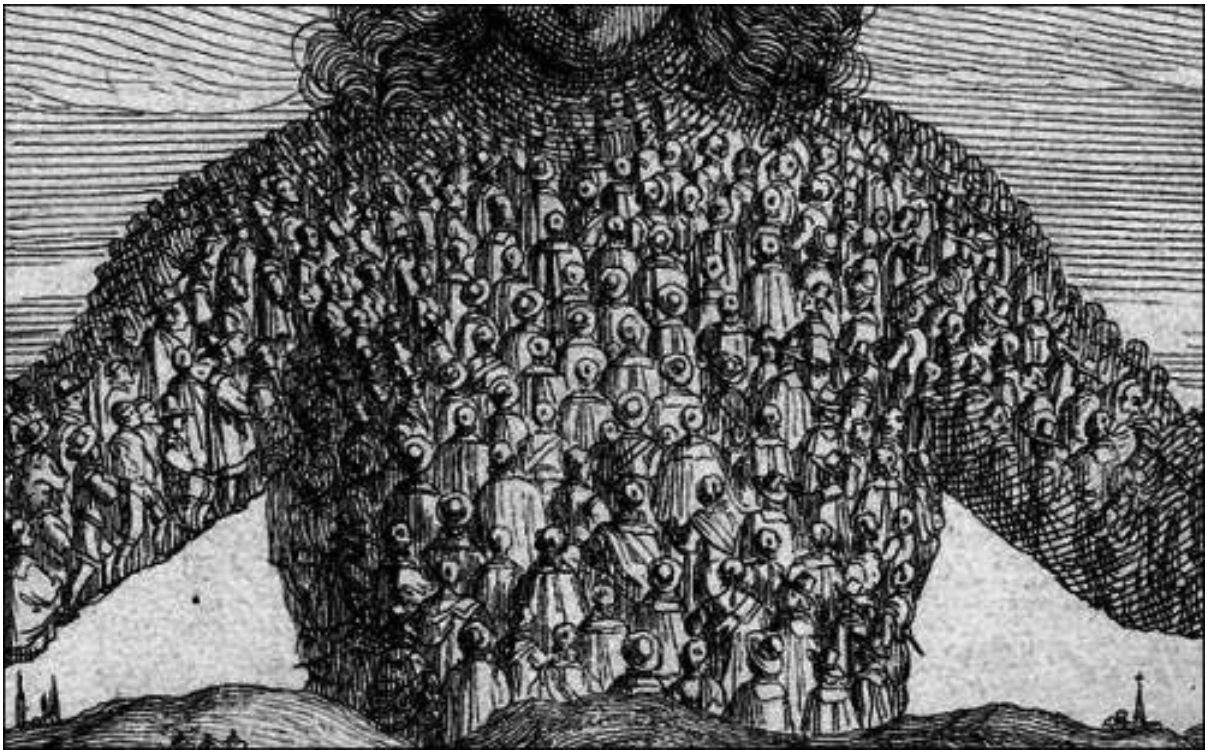

Fig. 3: Detail titelpagina van *Leviathan*.

aankomende bestuurders, die vanuit een hele scherpe hoek op het wegdek kijken, toch kunnen lezen wat er staat. Behalve dit soort normale anamorphica zijn er ook die werken met hulpmiddelen als spiegels en lenzen.

Zo is er bijvoorbeeld de nog altijd populaire opstelling van een cilindrische spiegel die rechtop op een vlak staat dat beschilderd is met een uitgerekt, gekromde afbeelding die alleen een herkenbaar beeld oplevert voor wie vanuit de juiste plek naar de cilinder kijkt.

In een prachtig artikel wees Noel Malcolm erop dat veel van dat soort optische foefjes te vinden waren in de rariteitenkabinetten van heersers en dat de afbeeldingen zelf ook vaak portretten van koningen en prinses waren.

Instrumenten, de wonderen der natuur en de politiek komen hierin samen – precies zoals Hobbes ook vond dat de absolute heerser met politieke middelen (de politieke staat) de natuurlijke staat (die van een oorlog van allen tegen allen) moest controleren. In het geval van Hobbes' oorspronkelijke titelpagina zou het dan zijn gegaan om de buis met een

gefragmenteerde lens die uit een verzameling portretten één portret kon maken. De eigenlijke portretten krijgen pas betekenis doordat ze ten dienste staan van één enkel portret en daar dus onderworpen aan zijn.

Tegelijkertijd zijn de afbeeldingen op het paneel werkelijk en is de afbeelding van de heerser een constructie: vele natuurlijke lichamen vormen één kunstmatig lichaam, zoals Malcolm het zo treffend uitdrukt.

Hobbes introduceert immers in zijn boek het idee van *representatie* en van *persona*. *Persona* is Latijn voor masker, en duidt daarom een rol aan. Natuurlijke personen representeren zichzelf, maar de vorst is een kunstmatige persoon die zijn onderdanen representeert.

Zoals Hobbes zelf schrijft in *Leviathan*: 'So that a *Person*, is the same that an *Actor* is, both on the Stage and in common Conversation; and to *Personate* is to *Act*, or *Represent* himselfe, or an other; and he that acteth another, is said to beare his *Person*, or act in his name.'

De soeverein representeert in Hobbes' politieke filosofie niet de

som van al zijn onderdelen, maar het collectieve lichaam, waarvan hij de *persona* draagt. De mensen komen samen om een eenheid te vormen en om in een rationele daad hun collectieve autoriteit over te dragen aan een kunstmatig iemand buiten hen.

Zoals Hobbes ook zegt: het is de eenheid van de representant, niet de eenheid van de gerepresenteerden, die de persoon één maakt. Hobbes gaat met zijn titelpagina verder dan de traditionele vergelijking van de staat of een samenleving met een lichaam – een allegorie die hij zelf wel gebruikt in zijn eigen inleiding tot *Leviathan*.

Met zijn titelpagina geeft hij niet zozeer aan dat elke onderdaan bepaalde, welomschreven functies heeft, maar geeft hij uitdrukking aan een veel abstracter idee van de legitimiteit van de soeverein. Bovendien doet hij in één plaatje wat de experimentele opstelling met behulp van zowel een plaat afbeeldingen als een kijkbuis doet: hij laat zowel de delen zien als het resulterende soevereine beeld.

Hobbes' eigen ontwerp van het lichaam van de soeverein kan niet

bedoeld zijn om daadwerkelijk naar te kijken door een buis met een gefragmenteerde lens. Dat is heel onwaarschijnlijk, want het was technisch buitengewoon lastig om zo'n lens te maken, en de buis moest op precies de juiste afstand staan van de afbeelding.

De titelpagina is een veel te klein paneel, en men had er naar moeten kijken door een heel klein buisje. Bovendien bezat geen van de

toekomstige lezers zo'n buisje, laat staan de juiste buis. Weenigen zouden überhaupt op het idee zijn gekomen dat Hobbes hier speelde met een optische opstelling. Hooguit kan de opstelling van de gefragmenteerde buis een inspiratiebron voor Hobbes zijn geweest om visueel uitdrukking te geven aan de kerngedachte van *Leviathan* – een kerngedachte die nog steeds terugkomt in de uiteindelijke gedrukte titelpagina.

REFERENTIES

Noel Malcolm, 'The Title Page of *Leviathan*, Seen in a Curious Perspective', in: Idem, *Aspects of Hobbes* (Oxford 2002), 200-233.

Fig. 4: detail van Hobbes' eigenhandig getekende titelpagina (British Library, ms. Egerton 1910)